

تبیین نقش طرح‌های هادی در پایداری فضایی سکونتگاه‌های روستایی قلمرو کوچ‌نشینان (مورد مطالعه: شهرستان آبدانان)

لیلی مرادی - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.
محمدباسط قریشی* - استادیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.
تیمور آمارشیرکیایی - دانشیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.
پرویز رضایی - دانشیار گروه جغرافیا، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳ مهر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۷ دی ۱۴۰۲

چکیده

مقدمه: پرداختن به موضوع سطح‌بندی پایداری فضایی در سکونتگاه‌های انسانی ما را قادر خواهد کرد تا با شناختی کافی از مکان‌های مطالعه شده برای برنامه‌ریزی و مدیریت مطلوب‌تر آنها اقدام کنیم. در واقع پایداری فضایی روستا چیزی جز ایجاد آسایش فضای سکونت برای روستاییان نیست. علاوه بر این، جلوگیری از هدررفت منابع سرزمینی، منابع انسانی و منابع سرمایه‌ای در بحث پایداری فضایی مورد توجه پژوهشگران است. دستیابی به چنین خواسته‌ای از طریق انجام طرح‌های هادی در روستا امکان‌پذیر است. این طرح یک ابزار مدیریتی مطلوب برای نظارت، کنترل، جهت‌دهی و بهبود کارایی عملکردها با هدف تجدید حیات و هدایت روستا از لحاظ ابعاد فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی است.

هدف پژوهش: ارزیابی نقش طرح‌های هادی روستایی بر پایداری فضایی روستاهای شهرستان آبدانان است.

روش‌شناسی تحقیق: این پژوهش از نظر هدف، «کاربردی» و از نظر روش، «توصیفی - تحلیلی» است. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و همچنین برداشت‌های میدانی (مشاهده، مصاحبه و نظرسنجی از صاحب‌نظران و مسئولین) برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۶ روستای شهرستان آبدانان واقع در استان ایلام می‌باشد که در آنها طرح‌های هادی اجرا شده است: انجیره، گنداب، پشت قلعه، جابرانصار، هفت چشمه، شهرک هزارانی، وچکاب جودکی، وچکبود علیا، سرپله، ژبور، گل‌گل علیا، گل‌گل سفلی، هونگه، آب‌انار، سیاه‌گل و هلیوه.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: شهرستان آبدانان با مساحت ۲۹۱۹ کیلومتر مربع در جنوب و جنوب‌شرقی استان ایلام واقع شده و از سمت شمال به شهرستان‌های زرین‌آباد و بدره، از جنوب به استان خوزستان و شهرستان دزفول، از شرق به شهرستان دره شهر، از غرب به شهرستان دهلران محدود می‌شود.

یافته‌ها و بحث: برای ارزیابی اثرات طرح‌های هادی اجرا شده بر پایداری فضایی روستاهای نمونه، از شاخص‌هایی نظیر جمعیت، فعالیت، تعاملات فضایی و ارتباطات (سلسله مراتب سکونتگاه‌ها) و مشارکت استفاده شده است. میزان تأثیر بعد مسکن بر کیفیت زندگی روستاییان برپایه طرح‌های هادی بیش از سایر ابعاد بوده است. بعد مشارکت نیز از نظر مردم نیز در جایگاه دوم از میزان تأثیرگذاری بوده است. ابعاد شبکه معابر، کاربری اراضی و خدمات و تعاملات فضایی و ارتباطات در جایگاه‌های بعدی از اجرای طرح‌های هادی بر میزان کیفیت زندگی قرار گرفتند.

نتایج: نتایج نشان داد که اجرا و نقش طرح‌های هادی در پایداری کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی بر کیفیت زندگی روستاهای مورد مطالعه کاملاً مشهود است.

کلیدواژه‌ها: قلمرو کوچ‌نشینان، طرح‌های هادی، پایداری فضایی، توسعه روستایی، شهرستان آبدانان.

مقدمه

تا حدود یک قرن پیش نیمی از جمعیت ایران روستانشین بوده‌اند، اما از ابتدای قرن اخیر به ویژه از میانه این قرن به تدریج از سهم جمعیت روستایی کاسته شد و شهرنشینی گسترش یافت. علیرغم کاهش سهم روستانشینی در کشور طی چند دهه اخیر، جمعیت روستایی همواره با رشدی آرام افزایش یافته است. اما از ابتدای دهه اخیر این رشد آرام نیز متوقف شده و با رشدی منفی کاهش یافته است (یدقار، ۱۳۸۳: ۷۲). در دهه‌های اخیر هم در سطح ملی و هم در مقیاس جهانی شاهد روند تغییر و تحول مفهوم و اندیشه توسعه بوده‌ایم. علل بنیادی این روند تحول نه تنها ناکارآمدی بسیاری از رویکردها و دستگاه‌های فکری نظری و تصمیم‌سازی‌های اجرایی پیشین، بلکه تحولات گوناگون و همه‌جانبه در جامعه بشری در مقیاس جهانی بوده است. بنابراین، به علت پویایی ذاتی جوامع انسانی، بسیاری از این گونه دگرگونی‌ها را می‌توان از جمله تحولات محتوم و گریزناپذیر جامعه انسانی به شمار آورد؛ نکته اساسی در این میان آن است که برای همپایی با این پویش، باید قادر بود در سطوح و عرصه‌های مختلف، از جمله در عرصه اندیشه‌ورزی در باب برنامه‌ریزی توسعه، به نحوی مداوم و پویا به بازاندیشی فکری ذهنی و ارزیابی تصمیم‌سازی‌های آزموده و قالب‌های متعارف اجرایی پرداخت و با توجه به دگرگونی‌های دنیای معاصر در تمام فضاها (به‌ویژه روستاها) به تجدید نظر در این گونه قالب‌ها دست یابید (عزیزپور، ۱۳۹۲: ۸۲). امروزه توسعه به معنای ارتقای سطح و کیفیت زندگی افراد و بهبود رفاه جامعه معطوف است و پایداری آن به استمرار این فرآیند در طول نسل‌های بشر اشاره دارد. در توسعه روستایی نیز مفهوم توسعه، رابطه تنگاتنگی با فرآیندهای ساختاری نظیر فرآیندهای اجتماعی اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی دارد و توسعه پایدار سرزمینی در گرو توسعه سکونتگاه‌های روستایی به عنوان زیر نظام تشکیل‌دهنده نظام سرزمین است (ریبی‌فر و حضرتی، ۱۳۹۴: ۱۱۸). رشد هدایت‌نشده فیزیکی روستاها به شکل‌گیری چشم‌انداز ناموزونی از عرصه‌های سکونتگاهی انجامیده است که فاقد روابط و پیوندهای مناسب کالبدی فضایی در درون مناطق روستایی است. فراموش کردن مدیریت کالبدی و فضایی و بی‌توجهی به نقش کانون‌های روستایی در تحولات اقتصادی و اجتماعی کشور به شکل تغییرات کالبدی نامأنوس و نیز درهم ریختگی فرهنگی و اجتماعی به همراه ناتوانی در نقش‌پذیری مناسب فضایی و اقتصادی روستاهای کشور انجامیده است (سعیدی، ۱۳۸۳: ۱۶). طرح هادی روستایی ماهیتاً ابزاری برای تحقق توسعه روستایی است. این طرح با توجه به وسعت و گستردگی، می‌تواند فرصت مناسبی را برای بهبود وضعیت کالبد (مسکن، معابر، کاربری اراضی) سکونتگاه‌های روستایی به وجود آورد و یا تأثیرات جبران‌ناپذیری را برای کالبد روستا داشته باشد. طرح هادی روستایی، با در پیش گرفتن رویکردی مبتنی بر محوریت تحولات کالبدی در توسعه روستاها، به اجرای پروژه‌های اجرایی ده‌گانه‌ای پرداخت که همگی در پی دگرگون ساختن کالبد روستاها و به تبع آن، توسعه روستایی بودند. گرچه تمامی این پروژه‌ها بر جنبه‌های کالبدی استوار شده‌اند، بی‌تردید، این تغییر و دگرگونی در کالبد روستاها، دیگر ابعاد محیط روستایی را از جمله محیط طبیعی روستاها، تحت تأثیر قرار خواهد داد (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۶).

اساس تهیه و اجرای طرح‌های توسعه فیزیکی روستاها از جمله طرح هادی روستایی می‌تواند یکی از مهمترین اهداف مربوط به توسعه پایدار روستایی قلمداد شود. چارچوب، این اندیشه است که برنامه‌ریزی فضایی به عنوان سازمان‌دهی اشکال تغییر، در زمینه مسئله انسجام یا یکپارچه‌سازی بعد فضایی سیاست‌های بخشی از طریق یک استراتژی سرزمینی - مبنا اعم از سکونتگاه‌های شهری و روستایی بحث می‌نماید. بدین‌سان باید گفت برای تحقق‌پذیری توسعه پایدار روستایی از جنبه کالبدی، در سطح جهانی سیاست‌ها و راهبردهای توسعه کالبدی در عرصه‌های روستایی با مصادیقی چون: کاربری زمین، طراحی کالبدی، مسکن، خدمات، راه‌ها و نظام حمل‌ونقل، میراث فرهنگی، میراث طبیعی و اسکان دوباره، مورد توجه قرار گرفته است. در واقع مصادیق طرح‌های توسعه در سطح محلی (مانند طرح هادی روستایی و...)، در سطح جهانی با عناوین مزبور شناخته می‌شوند. «مدیریت برنامه‌ریزی فضایی» یک گرایش انحصاری از برنامه‌ریزی است که به بررسی مدیریت و حکمروایی شهرها و شهرک‌ها و روستاها می‌پردازد؛ و طراحی و برنامه‌ریزی شهری، روستایی و منطقه‌ای و نیز موضوعات و مسائلی که کشورهای درحال توسعه با آن مواجه هستند را مورد کندوکاو قرار می‌گیرد. در واقع در رویکرد برنامه‌ریزی فضایی نهادی (به عنوان یکی از رهیافت‌های جدید در برنامه‌ریزی فضایی) بر شیوه و الگوی مدیریت در برنامه‌ریزی فضایی تأکید شده است. در این پژوهش، مبتنی بر بنیان‌های نظری (براساس رویکرد جدید برنامه‌ریزی فضایی نهادی) و تجربی منظور از «مدیریت برنامه‌ریزی» فضایی روستایی: «فرآیند سازمان‌دهی و هدایت سه گانه (برنامه‌ریزی و طراحی، اجرا و ارزیابی) طرح‌های توسعه محلی (با تأکید بر طرح هادی روستایی) است. الگوی مدیریت برنامه‌ریزی فضایی روستایی همانند هر الگویی به مثابه یک نظام، سه بخش دارد و عبارتند از: ۱- برنامه‌ریزی و طراحی الگو (معماری): این بخش دربرگیرنده اصول، چارچوب و فرآیند است؛ ۲- مدیریت کردن الگو (اجرای معماری)؛ ۳- پایش و ارزیابی الگو (معماری و اجرای معماری) (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۰-۶۹).

در سطح جهانی به منظور مدیریت برنامه‌ریزی فضایی (فرآیند تهیه، اجرا و ارزیابی طرح‌های توسعه محلی) در مناطق روستایی شاخص‌های مربوط به رهیافت‌های برنامه‌ریزی فضایی (شامل راهبردی، اکولوژیکی، منطقه‌ای، محلی، ارتباطی، مشارکتی، تعاملی و نهادگرایی) و حکمروایی

خوب با پارادایم توسعه پایدار روستایی (شامل: توانمندسازی، توسعه مشارکتی، توسعه ظرفیتی، توسعه نهادی) مورد استفاده قرار گرفته است. از جمله شاخص‌هایی که توسط صاحب‌نظران و نهادهای معتبر جهانی در این زمینه مورد تأکید قرار گرفته‌اند عبارتند از: سازگاری و یکپارچگی بین سطوح (محلی، منطقه‌ای و ملی)، توسعه منابع انسانی، ظرفیت‌سازی، فراگیر بودن طرح، مشارکت تمامی ذی‌نفعان به ویژه مردم محلی، نهادسازی در زمینه ارزیابی عملکردی و فرایندی طرح، پایداری در مدیریت طرح، ترغیب مشارکت جامعه محلی در فرایند برنامه‌ریزی از طریق برانگیختن حس تعلق مکانی، احیای بافت کالبدی روستا با تأکید بر عناصر سنتی و باارزش، تأمین کاربری‌های متناسب و سازگار با نیازها و فعالیت‌های جامعه محلی، تسهیلات تجاری و خدماتی، توسعه دسترسی‌ها از طریق گسترش حمل‌ونقل عمومی، ایجاد سازگاری و مطابقت از طریق طرح با استفاده از ایجاد ارتباط بین طبیعت و روستا، عناصر تاریخی محلی، ایجاد یک الگوی درونی از فضاهای باز عمومی و حفظ کیفیت از طریق طراحی براساس سنتها و خصیصه‌های محلی و انسانی و منابع موجود (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱).

آشکار است که بررسی نتایج و پیامدهای این طرح‌ها، هم از نظر نحوه طراحی و انجام مطالعات و هم پیامدها و اثرات توسعه‌ای آنها پس از اجرا، مستلزم بررسی و ارزیابی جدی آنهاست. در ارتباط با تهیه طرح‌های هادی، در مجموع ۳۹۴۰۰ هزار روستای بالای ۲۰ خانوار در کشور وجود دارد (جمعیتی بالای ۲۰ میلیون نفر) که با بررسی‌های فرمانداری‌ها و بخش‌داری‌ها و واحدهای استانی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۳۷ هزار روستا واجد تهیه طرح هادی شناسایی شده است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷). این در حالی است که ۱۸۰ میلیارد ریال برای اجرای طرح‌های هادی روستایی در استان ایلام اعتبار داده شده در سطح ۱۰ شهرستان هزینه خواهد شد که ۳۰ میلیارد ریال از این میزان اعتبار اختصاص یافته در سطح روستاها هزینه شده است. در مجموع ۶۰۴ روستای مشمول طرح هادی در استان ایلام وجود دارد که تاکنون برای ۳۱۳ روستا این طرح اجرا شده است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان ایلام، ۱۳۹۶). در مجموع ۴۲ روستا مشمول طرح، ۳۲ روستا مورد اجرا قرار گرفته‌اند که این میزان اجرا نسبت به کل استان به اندازه ۲۵ درصد در رتبه بالاتری قرار دارد. با توجه به مطالب ارائه شده فوق، سؤال پژوهش بدین صورت طراحی شد: «طرح‌های هادی چه نقشی در پایداری فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان آبدانان دارد؟»

از این رو، هدف پژوهش حاضر این است که با استفاده از مستندات میدانی مشخص کند که اجرای طرح‌های هادی روستایی به چه میزان در پایداری فضایی سکونتگاه‌های روستاهای این شهرستان آبدانان نقش آفرینی کرده‌اند. لیکن با توجه به سؤال و هدف پژوهش، فرضیه‌هایی بدین صورت ارائه شده است:

- به نظر می‌رسد اجرای طرح هادی در روستاهای شهرستان آبدانان موجب تغییرات فضایی در روستاها شده است.

- به نظر می‌رسد اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان آبدانان سبب تغییرات در کیفیت زندگی روستاییان در ابعاد مختلف شده است.

پیرامون موضوع پژوهش حاضر، پژوهش‌های مرتبطی نیز توسط پژوهشگران انجام شده که برخی از نتایج پژوهش‌های منتشر شده در این قسمت آورده شده است: ارغان (۱۳۹۶)، در تحلیل فضایی پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مهدیشهر به این نتیجه رسید که دستیابی به پایداری از طریق سازمان‌دهی یک نظام سلسله‌مراتبی سکونتگاهی که در آن هر یک از سکونتگاه‌ها نقش و کارکرد خود را به خوبی انجام می‌دهند، امکان‌پذیر می‌باشد و راهبرد پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در چهارچوب نظام سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منطقه منطبق با ویژگی‌های جاذبه‌های طبیعی شهرستان مهدیشهر میسر خواهد بود؛ حسن‌آبادی و تاجیک (۱۳۹۴)، در ارزیابی پایداری کالبدی فضایی روستاهای شهرستان پاکدشت روستای قلعه نو املاک دریافت که بین توسعه کالبدی فضایی از جنبه‌های مختلف شامل بهداشتی، درمانی، ورزشی، آموزشی و امنیتی و سطح رضایت‌مندی روستاییان ارتباط معناداری وجود دارد؛ شمعی و همکاران (۱۳۹۳)، در ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی شهرستان نیشابور دریافتند که پس از اجرای طرح، در زمینه کالبدی، شاخص معابر بهبود یافته است و شاخص محیط زیست روستا شامل آرامستان، دفع زباله، فاضلاب، فضای سبز و جمع‌آوری آب‌های سطحی مورد توجه قرار نگرفته است. در بعد اجتماعی، شاخص میزان مهاجرت، مشارکت و رضایت‌مندی و در بعد اقتصادی، شاخص‌های سرمایه‌گذاری و اشتغال در وضعیت مطلوبی قرار دارند؛ درویشی و همکاران (۱۳۹۲)، در بررسی پیامدهای کالبدی فضایی مشارکت روستاییان در اجرای طرح‌های توسعه روستایی در دهستان کوه‌دشت جنوبی شهرستان کوه‌دشت، اظهار داشتند که طرح‌های عمرانی از نگاه روستاییان در برخی از روستاها از اثرات مطلوبی برخوردار بوده است؛ کتاب و چاکرابورتی (۲۰۰۷)، در مقاله‌ای با عنوان «برنامه‌ریزی جامع برای توسعه پایدار روستایی» به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه روستایی نیازمند تهیه برنامه‌های جامع روستایی است که بر مبنای شرایط محلی بوده و بتواند ضعف خدمات و امکانات، آسیب‌پذیری محیطی و عدم دسترسی به بازارهای اقتصادی را برطرف نماید و تحقق این امر نیز در گروه برنامه‌ریزی و

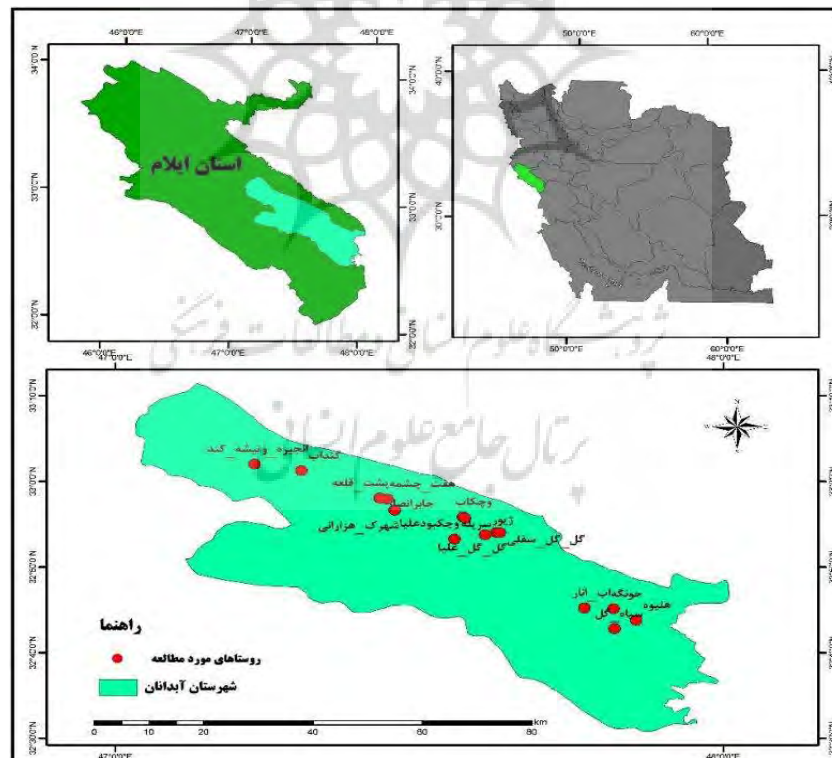
سرمایه‌گذاری‌های دولت‌ها است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف کاربردی و بر حسب روش نیز کمی است. اطلاعات مورد نیاز به این پژوهش از نظر هدف، «کاربردی» و از نظر روش، جزء تحقیقات «توصیفی-تحلیلی» است. رویکرد تحقیق، تلفیقی از مطالعات کمی و کیفی می‌باشد که در مطالعات کمی با طراحی پرسشنامه از متخصصان و مسئولان روستایی و شهرستانی در ارتباط با روستاهای مورد مطالعه نظرسنجی صورت گرفته است؛ و در بخش مطالعات کیفی، مصاحبه و مشاهدات میدانی در جمع‌آوری داده‌های اولیه به پژوهشگر کمک کرده است. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و همچنین برداشت‌های میدانی برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۶ روستای شهرستان آبدانان واقع در استان ایلام می‌باشد که در آنها طرح هادی اجرا شده است. این روستاهای نمونه عبارتند از: انجیره، گنداب، پشت قلعه، جابرائصار، هفت چشمه، شهرک هزارانی، وچکاب جودکی، وچکبود علیا، سرپله، ژپور، گل گل علیا، گل گل سفلی، هونگه، آب انار، سیاه گل و هلیوه.

قلمرو جغرافیایی پژوهش

شهرستان آبدانان از نظر موقعیت جغرافیایی در منطقه‌ای به طول ۴۶،۵۸ تا ۴۸،۱۰ درجه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ و عرض ۳۲،۳۴ تا ۳۲،۵۶ درجه شمالی از خط استوا قرار دارد. این شهرستان با مساحت ۲۹۱۹ کیلومترمربع در جنوب و جنوب‌شرقی استان ایلام واقع شده و از سمت شمال به شهرستان‌های زرین آباد و بدره، از جنوب به استان خوزستان و شهرستان دزفول، از شرق به شهرستان دره شهر، از غرب به شهرستان دهلران محدود می‌شود (سالنامه آماری استان ایلام، ۱۳۹۱: ۳۸).

شکل ۱. نقشه موقعیت شهرستان آبدانان در کشور و استان ایلام

یافته‌ها و بحث

برای ارزیابی اثرات طرح‌های هادی اجرا شده بر پایداری فضایی روستاهای مورد مطالعه، از شاخص‌هایی نظیر جمعیت، فعالیت، تعاملات فضایی و ارتباطات (سلسله مراتب سکونتگاه‌ها) و مشارکت استفاده شده است. بررسی هریک از این شاخص‌ها به شرح زیر است (جداول ۱ تا ۴).

جمعیت

ساختار اقتصادی - تحولات اجتماعی و کالبدی هر کدام تابعی از مسائل جمعیتی‌اند و شناخت دقیق خصوصیات جمعیتی، یعنی تعریف و تقسیم ساختارهای متعدد و تأثیر هر یک از عوامل بر یکدیگر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. با توجه به این نکته مهم، به بررسی تحولات و حرکات جمعیت و روند تغییرات جمعیت و میزان مهاجرت فرستی و مهاجرت پذیری آن می‌پردازیم. با توجه به بررسی‌های به عمل آمده از شرایط روستاهای مورد مطالعه شهرستان آبدانان می‌توان چنین بیان کرد: بافت جمعیت روستاها عمدتاً کشاورز و دامدار بوده و حرفه‌ها و تخصص‌های دیگر زیاد زمینه بروز پیدا نکرده‌اند. نوع طرح قابل اجرا و اینکه این طرح‌ها کدام جنبه از زندگی روستاییان را در برمی‌گیرد در میزان تحولات جمعیتی روستاییان اثرگذار خواهد بود.

فعالیت

روستاهای مورد مطالعه پتانسیل تحول اساسی در میزان تولید و درآمد روستا را دارا می‌باشند و نیازمند سرمایه‌گذاری در زمینه‌های افزایش میزان آب کشاورزی، حمایت‌های مالی و پشتیبانی بیشتر از زراعت، باغداری و دامداری و صنایع دستی تولید فرش و جاجیم می‌باشد. تحقق این امر نیازمند اجرای طرح‌ها و پروژه‌های مربوط به گسترش روش‌های آبیاری بارانی و گسترش باغداری در اراضی آیش روستاها و... می‌باشد. تغییر الگوی کشت و تشویق روستاییان به توسعه اراضی باغی و... نیز تأثیر زیادی در تغییر منابع درآمدی روستاییان خواهد داشت. علاوه بر این، در زمینه دامداری نیز می‌توان با تشویق دامداران، دامداری را از شیوه سنتی به شیوه نیمه‌صنعتی سوق داد و در زمینه خدمات، توسعه خدمات رفاهی و پذیرایی و تجاری را مدنظر قرار داد. در زمینه صنعت به ویژه صنایع دستی و کارگاهی روستاهای مورد مطالعه دارای پتانسیل‌هایی برای توسعه می‌باشند و نیاز است در این زمینه شرکت تعاونی تولیدی تشکیل گردد تا هم این بخش رونق بیشتری گیرد و هم بازاریابی خوبی در این زمینه به وجود آید. همچنین با ایجاد کارگاه‌های کوچک تولید لبنیات و... می‌توان در منابع درآمد روستاییان تغییر و تحول ایجاد نمود. در حال حاضر عمده درآمد روستاییان از راه کشاورزی و دامداری و امور خدماتی می‌باشد. عدم استفاده بهینه از منابع آب و خاک موجود در روستا و عدم افزایش سطح زیرکشت به دلیل محدودیت‌های طبیعی باعث شده تا اشتغال مردم روستا در امور خدماتی افزایش یابد که این امر تا حدودی باعث افزایش درآمد آنها شده است. ایجاد اشتغال در بخش زراعت و باغداری نیازمند بهره‌برداری بهینه از منابع آب و خاک است. این امر با سرمایه‌گذاری و ارائه تسهیلات و برنامه‌های ترویجی امکان‌پذیر است. افزایش درآمد در این بخش نقش مؤثری در افزایش رفاه اجتماعی در روستا خواهد داشت. قنوات موجود در این روستا که از میزان آبدهی مناسبی نیز برخوردار هستند از جمله پتانسیل‌های روستا به شمار می‌روند که قابلیت استفاده‌های بیشتری دارد. اما متأسفانه استفاده از روش‌های آبیاری غرقابی و استفاده سنتی از آب برای کشاورزی باعث شده تا روستاییان نتوانند استفاده‌های بهینه‌ای از این چشمه‌ها و آب آن ببرند.

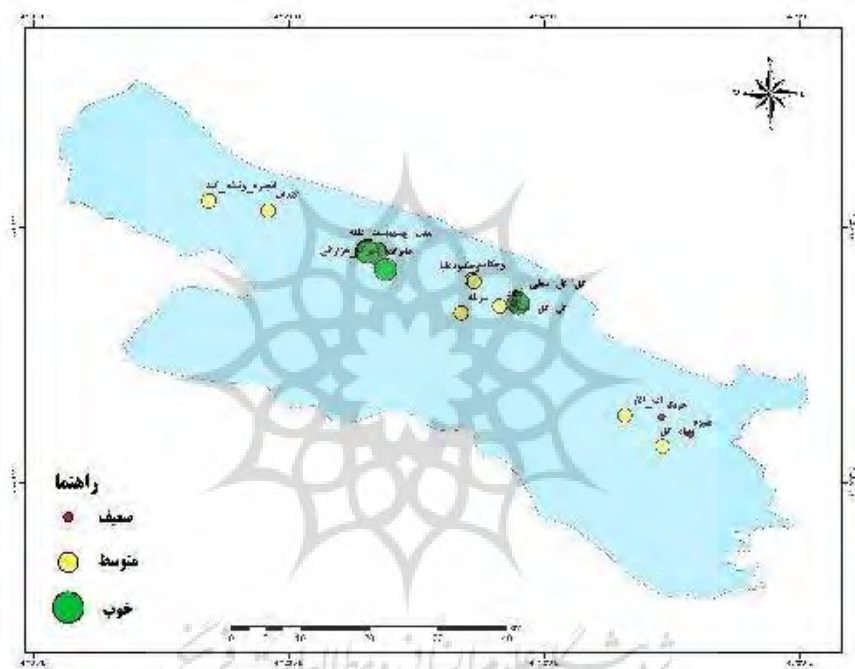
تعاملات فضایی و ارتباطات (سلسله مراتب سکونتگاه‌ها)

تعاملات و ارتباطات سکونتگاه‌های روستایی در ابعاد آموزشی، بهداشتی، تجاری و حرکات جمعیتی با سایر سکونتگاه‌های روستایی پیرامون از مهمترین ضوابط طرح هادی در پایداری کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی است. در این پژوهش به منظور ارزیابی طرح هادی بر بعد تعاملات فضایی و ارتباطات از هفت شاخص استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که شاخص‌های افزایش تعامل و ارتباطات خدماتی با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون، افزایش تعامل و ارتباطات بهداشتی - درمانی با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون به ترتیب با ۳/۴۱ و ۳/۳۰ بالاترین میانگین را داشته‌اند. افزایش تعاملات و ارتباطات با شهر و مهاجرت معکوس و افزایش حرکات جمعیتی از سایر سکونتگاه‌های روستایی به روستا نیز پایین‌ترین سطح متوسط میانگین را در پایداری کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه را داشته است.

جدول ۱. میزان تأثیرگذاری طرح‌های هادی بر روی پایداری فضایی شاخص‌های نظام تعاملات فضایی و ارتباطات در روستاهای مورد مطالعه

ردیف	شاخص‌های پژوهش	میانگین
۱	افزایش تعامل و ارتباطات خدماتی با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون	۳/۴۱
۲	افزایش تعامل و ارتباطات بهداشتی - درمانی با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون	۳/۳۰
۳	افزایش تعامل اقتصادی - اجتماعی پایداری کالبدی - فضایی روستا	۲/۷۰
۴	افزایش تعامل آموزشی پایداری کالبدی - فضایی روستا را با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون	۲/۸۰
۵	افزایش تعامل فرهنگی - مذهبی پایداری کالبدی - فضایی روستا را با سکونتگاه‌های روستایی پیرامون	۲/۷۶
۶	افزایش حرکات جمعیتی از سایر سکونتگاه‌های روستایی به روستا	۲/۵۱
۷	افزایش تعاملات و ارتباطات با شهر و مهاجرت معکوس	۱/۹۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۲. نقشه توزیع فضایی شاخص نظام تعاملات فضایی و ارتباطات در روستاهای مورد مطالعه

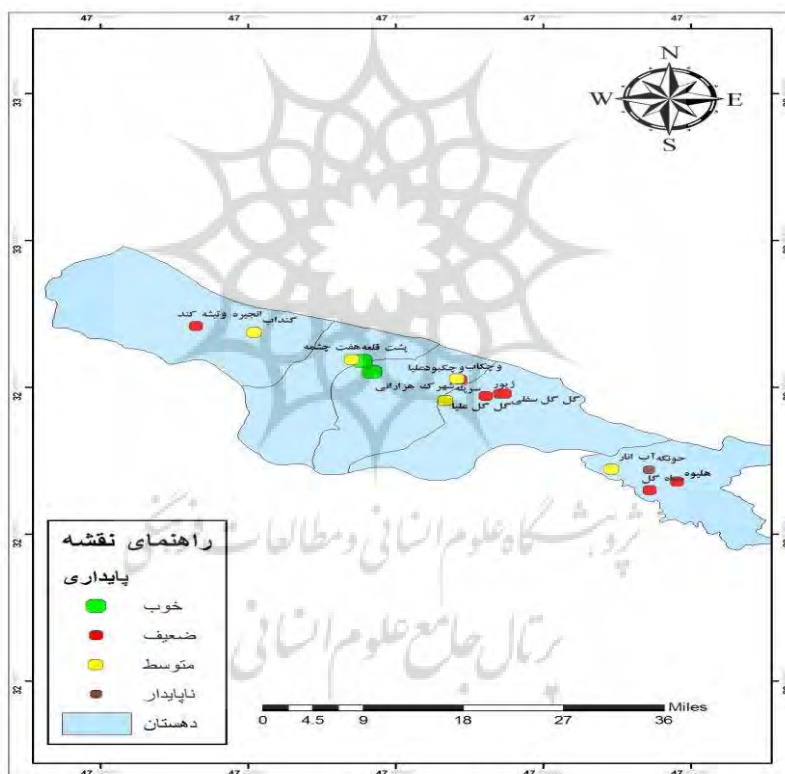
نتایج به دست آمده در جدول (۲) نشان می‌دهد که از دیدگاه پاسخگویان و متخصصان و بررسی مطالعات اسنادی و تطبیق با وضع موجود میزان سطح پایداری فضایی بر روی شاخص نظام تعاملات فضایی و ارتباطات در روستاهای مورد مطالعه براساس روش پایداری بارومتری روستاهای شهرک هزارانی و هفت چشمه به ترتیب با ارزش‌های ۰/۷۴۱ و ۰/۶۱۱ در سطح پایداری خوب قرار گرفته‌اند. بیش از ۵۰ درصد روستاهای مورد مطالعه از وضعیت پایداری ضعیف برخوردار هستند. روستای هونگه با ۰/۸۸ در وضعیت ناپایداری قرار دارد. وضعیت پایداری کالبدی اثرات طرح هادی در ابعاد پایداری کالبدی - فضایی روستاهای مورد مطالعه با شاخص نظام تعاملات فضایی و ارتباطات نشان می‌دهد که میانگین امتیاز پایداری کل ۰/۳۹۶ در وضعیت ضعیف قرار دارد. شکل (۳) بیانگر وضعیت نامطلوب این شاخص در روستاهای مورد مطالعه است.

جدول ۲. میزان سطح پایداری کالبدی اثرات طرح هادی بر روی شاخص نظام تعاملات فضایی و ارتباطات در روستاهای مورد مطالعه براساس

روش پایداری بارومتري

ردیف	نام آبادی	میزان پایداری	سطح پایداری	ردیف	نام آبادی	میزان پایداری	سطح پایداری
۱	اب انار	۰/۴۸۳	متوسط	۱۰	جابرانصار	۰/۲۱۸	ضعیف
۲	هونگه	۰/۸۸	ناپایدار	۱۱	وچکاب	۰/۴۵۱	متوسط
۳	سیاه گل	۰/۲۱۳	ضعیف	۱۲	وچکبودعلیا	۰/۲۰۶	ضعیف
۴	هلبوه	۰/۲۳۶	ضعیف	۱۳	گل گل سفلی	۰/۲۱۹	ضعیف
۵	انجیره و تیشه کند	۰/۲۰۲	ضعیف	۱۴	گل گل علیا	۰/۲۱۰	ضعیف
۶	گنداب	۰/۴۶۳	متوسط	۱۵	ژبور	۰/۲۳۴	ضعیف
۷	پشت قلعه	۰/۵۰۳	متوسط	۱۶	سرپله	۰/۴۷۶	متوسط
۸	هفت چشمه	۰/۶۱۱	خوب	میانگین			
۹	شهرک هزارانی	۰/۷۴۱	خوب				

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۳. میزان پایداری فضایی روستاهای مورد مطالعه بر مبنای شاخص نظام تعاملات فضایی و ارتباطات

– مشارکت

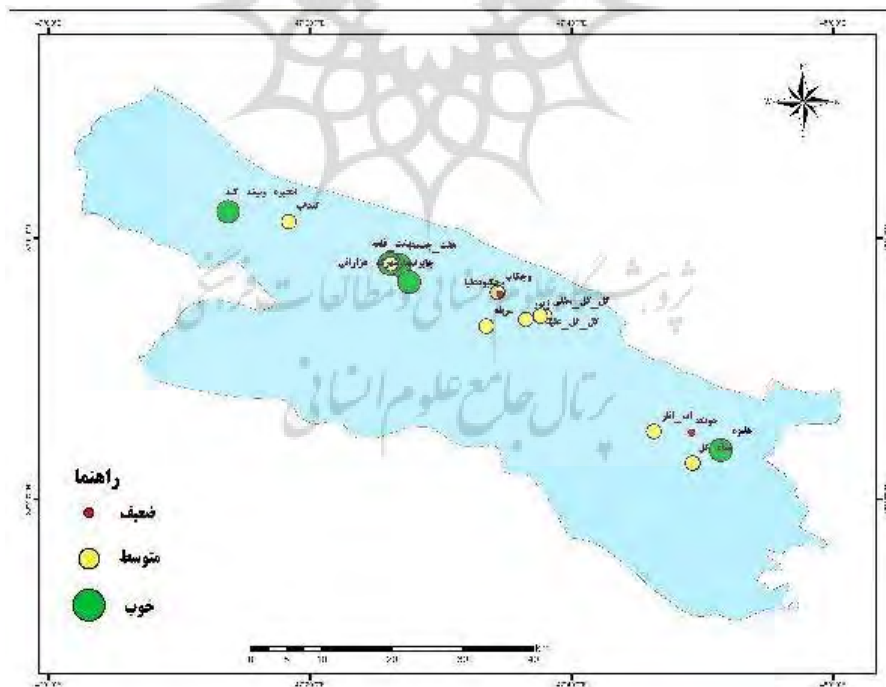
مشارکت به معنی به‌کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است. مشارکت انواع مختلفی نظیر مشارکت اجتماعی، مردمی، سیاسی و... دارد. امروزه به مشارکت به‌عنوان مؤلفه اساسی و تفکیک‌ناپذیر توسعه نگرینسته می‌شود. توسعه در معنای عام، فرایند تحولی پیچیده و همه‌جانبه و برنامه‌ریزی شده است که در زندگی اجتماعی – اقتصادی و سیاسی و فرهنگی یک جامعه رخ می‌دهد و آن را از وضع موجود به وضع مطلوب هدایت می‌کند. پذیرش مفهوم جدید توسعه و تلاش در جهت تحقق آن، قبول ویژگی‌های عصر عقلانیت و

خردورزی است و در آن کنش منطقی و حسابگری و برنامه‌ریزی نهفته است، به طوری که برای تنظیم روند هر نوع توسعه، لازم است که بین اهداف و وسایل دستیابی به آن‌ها هماهنگی ایجاد شود و از تمامی منابع و امکانات طبیعی و انسانی بالقوه به صورت مطلوب و حساب شده بهره‌برداری شود و تمامی این منابع در ابعاد مختلف خود ارزش گذاشته شود. در این پژوهش به منظور ارزیابی طرح هادی بر بعد مشارکت از هفت شاخص استفاده شده است. نتایج نشان می‌دهد، شاخص‌های مشارکت و همفکری دهیاران و شوراهای محلی در فرآیند تهیه و اجرای طرح، میزان آگاهی روستاییان از مشارکت، بهره‌برداری، حفظ، مراقبت، تعمیر و مراقبت از طرح و ارتباط آن با حفظ پایداری کالبدی - فضایی روستا، مشارکت و تواناسازی مردم روستا و استفاده از حضور آنان در برنامه‌ریزی و عمل، مشارکت و همبستگی روستاییان با مدیران محلی در اجرای طرح بالاترین میانگین تأثیر طرح هادی در پایداری کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه داشته‌اند.

جدول ۳. میزان تأثیرگذاری طرح‌های هادی بر روی پایداری فضایی شاخص‌های مشارکت در روستاهای مورد مطالعه

ردیف	شاخص‌های پژوهش	میانگین
۱	مشارکت و تواناسازی مردم روستا و استفاده از حضور آنان در برنامه‌ریزی و عمل	۳/۴۱
۲	مشارکت و همبستگی روستاییان با مدیران محلی در اجرای طرح	۳/۲۲
۳	مشارکت مالی روستاییان در اجرای طرح	۲/۵۱
۴	مشارکت خودجوش مردم روستا در بسترسازی اجرای بهینه و درست طرح	۲/۸۰
۵	مشارکت و همفکری دهیاران و شوراهای محلی در فرآیند تهیه و اجرای طرح	۳/۶۹
۶	میزان آگاهی روستاییان از مشارکت، بهره‌برداری، حفظ، مراقبت، تعمیر و مراقبت از طرح و ارتباط آن با حفظ پایداری کالبدی - فضایی روستا	۳/۳۴
۷	مشارکت عمومی روستاییان در ظرفیت ماندگاری جمعیت روستایی	۲/۴۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۴. نقشه توزیع فضایی شاخص مشارکت در روستاهای مورد مطالعه

نتایج جدول (۴) نشان می‌دهد که میزان سطح پایداری کالبدی اثرات طرح هادی بر روی شاخص‌های مشارکت در روستاهای مورد بررسی براساس روش پایداری بارومتری در وضعیت نامطلوب قرار دارد به طوری که ۷۵ درصد از روستاهای مورد مطالعه در این بعد در وضعیت میزان پایداری

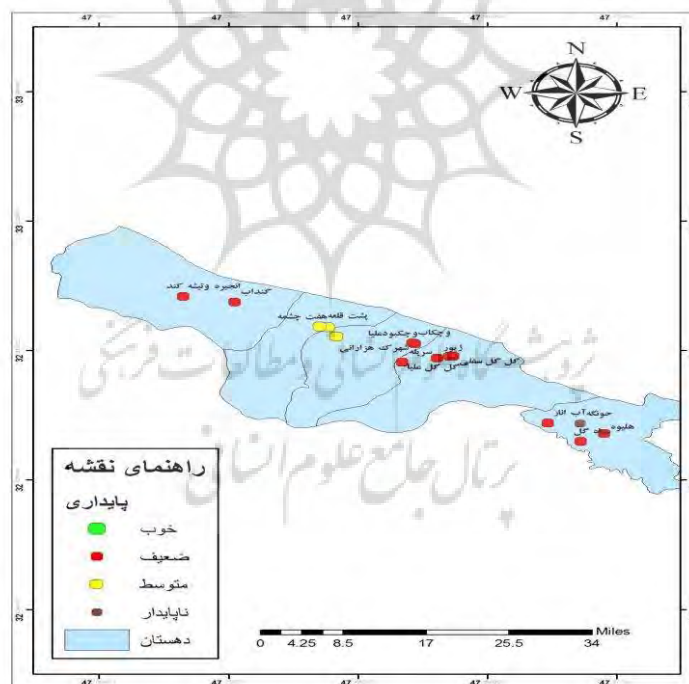

ضعیف قرار دارند. نتیجه کلی میزان سطح پایداری نیز برابر با $0/342$ و در سطح ضعیف قرار دارد. روستاهای شهرک هزارانی، هفت چشمه و پشت قلعه در سطح متوسط و روستای هونگه نیز با ارزش $0/63$ در سطح ناپایداری قرار گرفته است. در شکل (۵) میزان پایداری فضایی روستاهای مورد مطالعه بر مبنای شاخص مشارکت نشان داده شده است.

جدول ۴. میزان سطح پایداری کالبدی اثرات طرح هادی بر روی شاخص‌های مشارکت در روستاهای مورد مطالعه براساس روش پایداری بارومتری

ردیف	نام آبادی	میزان پایداری	سطح پایداری	ردیف	نام آبادی	میزان پایداری	سطح پایداری
۱	اب انار	$0/385$	ضعیف	۱۰	جابرانصار	$0/294$	ضعیف
۲	هونگه	$0/63$	ناپایدار	۱۱	وچکاب	$0/329$	ضعیف
۳	سیاه گل	$0/211$	ضعیف	۱۲	وچکبودعلیا	$0/206$	ضعیف
۴	هلیوه	$0/252$	ضعیف	۱۳	گل گل سفلی	$0/169$	ضعیف
۵	انجیره وتیشه کند	$0/271$	ضعیف	۱۴	گل گل علیا	$0/210$	ضعیف
۶	گنداب	$0/371$	ضعیف	۱۵	ژبور	$0/301$	ضعیف
۷	پشت قلعه	$0/461$	متوسط	۱۶	سرپله	$0/345$	ضعیف
۸	هفت چشمه	$0/498$	متوسط		میانگین	$0/342$	ضعیف
۹	شهرک هزارانی	$0/539$	متوسط				

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۵. میزان پایداری فضایی روستاهای مورد مطالعه بر مبنای شاخص مشارکت

پاسخ به فرضیه‌های تحقیق

به منظور اثبات یا رد کردن این فرضیات بررسی و تجزیه و تحلیل معیارهای مربوط به ارزیابی شاخص‌ها مبتنی بر پایداری کالبدی - فضایی بر پایه اجرای طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه شهر استان آبدانان صورت می‌گیرد تا به یک روش علمی و اصولی به سؤالات اصلی تحقیق و فرضیاتی که به دنبال آن مطرح می‌شوند، پاسخ داده شود. پاسخگویی به فرضیات براساس مطالعات اسنادی و پیمایشی با استفاده از نظرات و تجربیات متخصصان و امتیازبندی و میزان تأثیرگذاری طرح‌های هادی بر روی شاخص‌های پژوهش در روستاهای مورد مطالعه صورت گرفته است.

فرضیه اول: به نظر می‌رسد اجرای طرح هادی در روستاهای شهرستان آبدانان موجب تغییرات فضایی آن شده است.

برای بررسی فرضیه اول پژوهش از آزمون تی تک نمونه بر مبنای نظرات و دیدگاه‌های متخصصان استفاده شده است. با توجه به نتایج بدست آمده مشاهده می‌شود که اجرای طرح هادی روستایی بین میانگین بعدها مسکن و مشارکت در سطح اطمینان ۹۵٪ تفاوت معناداری مشاهده می‌شود. نتایج حاکی از آن است که اجرای طرح هادی روستایی موجب تغییرات مثبت و حد بالاتر از متوسط در ابعاد مسکن و مشارکت شده است. در مقابل بین میانگین‌های ابعاد نظام معابر، نظام کاربری اراضی و خدمات و تعاملات فضایی پایین‌تر از حد متوسط نشان داده شده است. با توجه به نتایج جدول (۵) طرح هادی موجب تغییرات در ابعاد معابر، اراضی و خدمات و تعاملات فضایی و ارتباطات نشده است. در واقع با عدم اجرای صحیح ضوابط طرح هادی موجب ناپایداری روستاهای مورد مطالعه شده است. البته با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در بعضی از زیرمجموعه ابعاد شاره شده تحولات مثبتی نیز قابل مشاهده است.

جدول ۵. تبیین‌کننده فرضیه اول ابعاد پایداری فضایی در راستای اجرای طرح هادی بر پایه آزمون T تک نمونه‌ای

ابعاد پایداری فضایی	t	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین		فاصله اطمینان ۹۵٪	
				پایین‌ترین	بالاترین	پایین‌ترین	بالاترین
نظام مسکن	۶,۵۲	۲۲۹	۰,۰۰۰	۰/۲۱	۰/۱۴	۰/۲۷	۰/۱۴
نظام معابر	-۳,۰۵	۲۲۹	۰,۷۶۱	۰/۰۷	۰/۰۵	۰/۴۰	۰/۰۵
نظام کاربری اراضی و خدمات	-۳,۵۸	۲۲۹	۰,۰۰۰	-۰/۹۴	-۰/۱۴	-۰/۴۲	-۰/۱۴
تعاملات فضایی و ارتباطات	-۱۰,۱۰	۲۲۹	۰,۰۰۰	-۰/۲۲	-۰/۲۶	-۰/۱۷	-۰/۲۶
مشارکت	۴,۱۷	۲۲۹	۰,۰۰۰	۰/۶۲	۰/۳۲	۰/۹۱	۰/۳۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی شهر استان آبدانان سبب تغییرات در کیفیت زندگی روستاییان در ابعاد مختلف شده است.

برای بررسی میزان تأثیرگذاری اجرای طرح‌های هادی روستایی بر کیفیت زندگی ابتدا از مدل رگرسیون گام به گام استفاده شده است و نتایج نشان داد که شاخص‌های متغیر مستقل ۵۲ درصد تغییرات مربوط به متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. اما از آنجایی که در تحلیل رگرسیون فقط تأثیر مستقیم هر یک از شاخص‌های متغیر مستقل بر متغیر وابسته را پیش‌بینی می‌کند، امکان شناسایی تأثیرات غیرمستقیم شاخص‌های متغیر مستقل (اجرای طرح هادی روستایی) بر متغیر وابسته (کیفیت زندگی روستاییان) فراهم نیست و نمی‌توان مدل مفهومی و نظری تحقیق را که معمولاً یک مدل نظری متشکل از ساخت روابط بین متغیرهای مستقل است، مورد آزمون قرار داد. لذا جهت رفع این مشکل می‌توان از روش تحلیل مسیر استفاده نمود که در روش تحلیل مسیر علاوه بر شناسایی تأثیرات مستقیم، امکان شناسایی تأثیرات غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته نیز وجود دارد. بر این اساس جهت شناسایی تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم متغیرهای مستقل که شامل بعد مسکن، شبکه معابر، کاربری اراضی و خدمات، تعاملات فضایی و ارتباطات و مشارکت می‌باشد در جدول (۶) و شکل (۶) مدل تحلیل آن نمایش داده شده است.

طبق نتایج جدول (۶) مقدار اثر کل ابعاد به ترتیب برای مسکن ۰/۸۰۷، مشارکت ۰/۷۶۹، شبکه معابر ۰/۷۴۳، کاربری اراضی و خدمات ۰/۷۱۱ و تعاملات فضایی ۰/۳۱۹ است. با توجه به اینکه مقدار ضریب کلی در تمامی ابعاد بیش از ۰/۳ است، از این رو ابعاد درون‌زا بوده و تحت تأثیر یکدیگر قرار

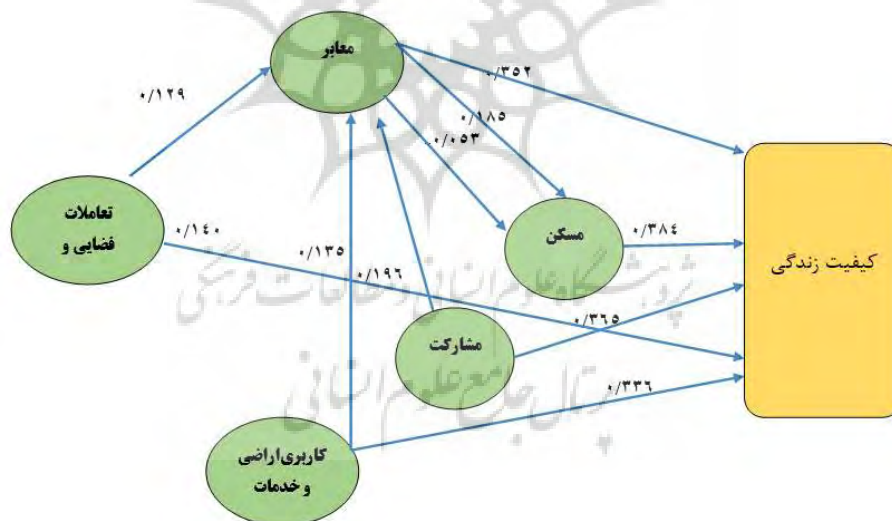
دارند و مقداری که نشان می‌دهند بر کیفیت زندگی واقعی است. اجرا و نقش طرح‌های هادی در پایداری کالبدی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی بر کیفیت زندگی روستاهای مورد مطالعه کاملاً مشهود است. در این بخش از نتایج تحلیل نشان می‌دهد که میزان تأثیر بعد مسکن بر کیفیت زندگی روستاییان برپایه طرح هادی بیش از سایر ابعاد بوده است. بعد مشارکت نیز از نظر مردم نیز در جایگاه دوم از میزان تأثیرگذاری بر کیفیت زندگی بوده است. ابعاد شبکه معابر، کاربری اراضی و خدمات و تعاملات فضایی و ارتباطات در جایگاه‌های بعدی از اجرای طرح هادی بر میزان کیفیت زندگی قرار گرفتند.

اثر مستقیم در جدول نیز بیان‌کننده تأثیر ابعاد بر کیفیت زندگی بدون دخالت سایر ابعاد می‌باشد که نتایج نشان می‌دهد تأثیر بعد مسکن با اثر مستقیم $0/384$ بر کیفیت زندگی روستاییان بدون دخالت سایر ابعاد است. ابعاد مشارکت با $0/365$ ، شبکه معابر $0/352$ ، کاربری اراضی و خدمات $0/336$ و تعاملات فضایی با $0/140$ در رتبه‌های بعدی در تأثیر مستقیم بر کیفیت زندگی قرار دارند.

جدول ۶. ثرات مستقیم، غیرمستقیم و کلی متغیرهای ابعاد پایداری فضایی بر کیفیت زندگی در روستاهای مورد مطالعه

ابعاد	انواع تأثیر	
	مستقیم	غیر مستقیم
مسکن	$0/384$	$0/423$
شبکه معابر	$0/352$	$0/391$
کاربری اراضی و خدمات	$0/336$	$0/375$
تعاملات فضایی و ارتباطات	$0/140$	$0/179$
مشارکت	$0/365$	$0/404$

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۶. مدل پژوهش در زمینه میزان و مسیر تأثیر ابعاد بر یکدیگر و کیفیت زندگی (مأخذ: یافته‌های پژوهش)

سپاسگزاری

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی بوده که در گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت از آن دفاع شده است.

نتیجه‌گیری

سطح‌بندی یا رتبه‌بندی پایداری فضایی در روستاها، این امکان را برای مدیران و مسئولان فراهم می‌کند تا با شناخت کافی از این قابلیت‌ها و توان‌های این مکان‌ها برای برنامه‌ریزی و مدیریت مطلوب‌تر آنها اقدام کنند. در واقع پایداری فضایی روستا چیزی جز ایجاد آسایش فضای سکونت برای روستاییان نیست. علاوه بر این، جلوگیری از هدررفت منابع سرزمینی، منابع انسانی و منابع سرمایه‌ای در بحث پایداری فضایی مورد توجه پژوهشگران است. دستیابی به چنین خواسته‌ای از طریق انجام طرح‌های هادی روستایی، به عنوان یک ابزار مدیریتی مطلوب در ابعاد فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی روستا امکان‌پذیر است. در پژوهش حاضر که به ارزیابی نقش طرح هادی روستایی بر پایداری فضایی روستاهای شهرستان آبدانان پرداخته شد، برای ارزیابی اثرات طرح‌های هادی اجرا شده بر پایداری فضایی ۱۶ روستای شهرستان آبدانان واقع در استان ایلام به عنوان روستاهای نمونه، از شاخص‌هایی نظیر جمعیت، فعالیت، تعاملات فضایی و ارتباطات (سلسله مراتب سکونتگاه‌ها) و مشارکت استفاده شده است. میزان تأثیر بعد مسکن بر کیفیت زندگی روستاییان بر پایه طرح هادی بیش از سایر ابعاد بوده است. بعد مشارکت نیز از نظر مردم نیز در جایگاه دوم از میزان تأثیرگذاری بوده است. ابعاد شبکه معابر، کاربری اراضی و خدمات و تعاملات فضایی و ارتباطات در جایگاه‌های بعدی از اجرای طرح هادی بر میزان کیفیت زندگی قرار گرفتند.

منابع

- ارغان، عباس (۱۳۹۶)، تحلیل فضایی پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مهدیشهر، فصلنامه مدیریت شهری، ۱۶(۴۷)، ۳۳-۴۸.
- افتخاری رکن‌الدین، عبدالرضا؛ خلیفه، ابراهیم؛ پورطاهری، مهدی و فضلی، عبدالرضا (۱۳۹۵)، تحلیل الگوی مدیریت برنامه‌ریزی فضایی مناطق روستایی در ایران (مورد مطالعه: طرح‌های هادی مناطق روستایی استان تهران)، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۰(۳)، ۶۱-۱۰۴.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۹۷)، طرح هادی روستاهای نمونه، استان ایلام.
- حسن‌آبادی، داود و تاجیک، ساعده (۱۳۹۴)، «ارزیابی پایداری کالبدی - فضایی روستایی مورد مطالعه: شهرستان پاکدشت روستای قلعه نو املاک»، اولین کنگره بین‌المللی زمین، فضا و انرژی پاک.
- درویشی، هدایت‌الله؛ عزیزپور، فرهاد؛ رحمانی فضلی، عبدالرضا و بیرانوندزاده، مریم (۱۳۹۲)، «پیامدهای کالبدی - فضایی مشارکت روستاییان در اجرای طرح‌های توسعه روستایی با تأکید بر طرح‌های عمرانی دولت (مطالعه موردی: دهستان کوهدشت جنوبی شهرستان کوهدشت)»، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۲(۴)، ۲۱۳-۲۳۱.
- ربیعی‌فر، ولی‌الله و حضرتی، مجید (۱۳۹۴)، «تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در بهبود ابعاد کالبدی - فضایی و محیطی کیفیت زندگی روستایی (مطالعه موردی: استان زنجان)»، فصلنامه علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، ۵(۲)، ۱۱۷-۱۳۸.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان ایلام (۱۳۹۱)، سالنامه آماری استان ایلام.
- سعیدی، عباس (۱۳۸۳)، «مسائل و چشم‌انداز عمران و توسعه روستایی در ایران»، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۰۸، ۳-۱۴.
- شماعی، علی؛ احمدآبادی، فرشته و احمدآبادی، حسن (۱۳۹۳)، «ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)»، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۳(۶)، ۷۵-۸۸.
- عزیزپور، فرهاد (۱۳۹۲)، «ضرورت بازاندیشی فکری در تهیه طرح هادی روستایی»، برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی، ۱(۲)، ۸۱-۹۰.
- عنابستانی، علی‌اکبر؛ ریاحی، وحید و توفقیان اصل، سیدفرج‌الله (۱۳۹۲)، «رویکردی بر اثرات بعد زیست‌محیطی اجرای طرح‌های هادی روستایی»، فصلنامه برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی (مطالعه موردی: روستاهای شوسنی، ضامنی و بابامیدان)، ۱(۳)، ۷۷-۸۸.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان آبدانان.
- یدقار، علی (۱۳۸۳)، «روند تحول و چالش‌های عمران و توسعه روستایی در ایران»، پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۶(۴۸)، ۷۱-۹۰.
- Knaap, G., & Chakraborty, A. (2007). Comprehensive Planning for Sustainable Rural Development. Special Issue on Rural Development Policy. 1 (3), 18-20.